

SULYOK GÁBOR*

„Nemzetközi szerződészegés” az ókori Közel-Keleten: három irodalmi emlék**

A szerződészegés lényegében egyidős a szerződésekkel.¹ Ékirásos feliratok tanúsága szerint már a nemzetközi szerződések legkorábbi ismert példájaként/előképeként kezelt megállapodást is lábbal tiporták. Lagaš és Umma több évszázadon át húzódo területi vitája során a két sumer városállam uralkodója az istenek előtt tett esküvel, ünnepélyes megállapodásban szentesítette a határ pontos vonalát és a földhasználat egyes kérdéseit, melynek részletes narratívája a Keselyű-sztélén olvasható.² Ám a megállapodás nem bizonyult tartósnak. Nem sokkal később az ummai fél súlyosan megsértette esküvel vállalt kötelezettségeit, és ez az erőszak újbóli fellángolásához vezetett.³ Természetesen a szerződészegés számos más esetét is feljegyezték az ókori Közel-Keleten, melyek egy részét irodalmi művek őrizték meg az utókornak.⁴ A jelen tanulmány három kiragadott bronzkori példán keresztül próbálja megvilágítani, hogy a távoli múltban miként vélekedtek a szerződészegésről és annak következményeiről.

* Oszályvezető, tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

** A jelen tanulmány a személy- és földrajzi nevek írásánál, ahol ez lehetséges, az „Ókori keleti történeti chrestomathia” című kötetre támaszkodik. Ha egy név többféle formában ismert, a főbb változatok zárójelben olvashatók. A korabeli államok megnevezésénél a szöveg mellőzi a korszakolást (Egyiptom = Egyiptomi Újbirodalom, Hettita Birodalom/Hatti = Hettita Újbirodalom, Asszíria = Középasszír Birodalom, (Kaššū) Babilón = Kārduniaš). Az elsődleges források közlését angol és magyar közvetítő nyelvek segítették. A tanulmánynak nem célja, hogy bizonyítsa vagy cáfolja a nemzetközi jog létezését az ókorban. Helyenként azonban elkerülhetetlen a modern nemzetközi jogi terminológia alkalmazása, a szövegben előforduló szakkifejezések ennek fényében értelmezendők. Az évszámok a rövid kronológiához igazodnak.

¹ Rövid áttekintést a korai szerződésekről I. BEDERMAN, DAVID J.: *International Law in Antiquity*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001. 137–154. pp.

² *Éannatum, Lagaš királyának felirata (A Keselyű-sztélé)*, in: HARMATTA JÁNOS (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 95. p. (Komoróczy Géza ford.)

³ *Entemena, Lagaš ensijének felirata*, in: HARMATTA 2003, 98. p. (Komoróczy Géza ford.) Bővebben I. COOPER, JERROLD S.: *Reconstructing History From Ancient Inscriptions: The Lagash-Umma Border Conflict*. Udena Publications, Malibu, 1983.

⁴ Ezek az alkotások ugyanolyan informatívak lehetnek, mint a jogi szövegek. KOVÁCS, PÉTER: *Relativities in Unilateralism and Bilateralism of the International Law of Antiquity*. Journal of the History of International Law (6) 2004, 186. p.

I. Etana-eposz

Nem egy tényleges megállapodás megsértését örökíti meg, mégis elsőként egy az i.e. III. évezred végén vagy a II. évezred elején, folklorisztikus elemek felhasználásával keletkezett irodalmi emlékről, az Etana-eposzról kell említést tenni.⁵ Az óbabilóni, középászír és újászír változatban fennmaradt költemény a hajdan oly befolyásos mezopotámiai városállam, Kiš királyának történetét beszéli el. *Etanáról* a šumer királylista is megemlékezett:

„Az után, hogy a vízözön áradt el fölöttük, a királyság alászállt az égből. Kiš városban volt a királyság. [...] *Etana*, a pásztor, aki az égig emelkedett fel, aki az országokat megszilárdította [...], király volt, 1560 évig uralkodott.”⁶

Etanát a történetben egyenesen az istenek szemelték ki a vízözön utáni királyság vezetésére. Hiába bizonyult azonban jámbor és rátermett uralkodónak, hitvesével sokáig nem részesült gyermekáldásban, ezért egyre sürgetőbbé vált számára a trónutódlás biztosítása. Elkeseredésében a király merész lépésre szánta el magát. Egy sas hátán az istenek égi birodalmába utazott, hogy a termékenység istennőjeként is tisztelt *Ištar* trónjától elhozza a születés fűvét, melytől a kínzó probléma megoldását remélte. Mivel a szöveg helyenként erősen töredékes állapotban maradt fenn, a végkifejlet kérdése eleinte megszottotta a témával foglalkozó szakembereket: egyesek szerint a király a mélybe zuhant, mások szerint a kalandos vállalkozást siker koronázta. Napjaikban a második értelmezés tűnik elfogadottnak,⁷ melyet a šumer királylista is „megerősít”: „*Baliḫ*, Etana fia, 400 évig uralkodott”.⁸

Konkrétan a szerződésszegés kapcsán egy terjedelmes állatmese érdemel figyelmet, mely bár az eposz szerves részét képezi, a cselekmény fő vonulata szempontjából másodlagos jelentőséggel bír. Ez a mellékszál a király és a sas találkozásának és barátságának megalapozására hivatott; két szereplője a sas és a kígyó, akik egy napon – a korabeli gyakorlatnak megfelelően – az istenek előtt tett esküvel, barátsági szerződést kötöttek:

„Az eskü, melyet a dicső Šamaš előtt tet[tek]:
 »[Az, aki áthágt] Šamaš kötelékeit,
 [Adja őt át] Šamaš a hóhérnak, hogy baja essék!
 Az, aki [áthágt] Šamaš kötelékeit,
 Távolítsa el előle há[gó]ját a hegy]!
 [Tartson egyenesen] felé a száguldó fegyver,

⁵ Lu-Nannát, a šumer mitológiai bölccsek egyikét tartja a hagyomány az eposz szerzőjének. Pl. DALLEY, STEPHANIE: *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others*. Revised edition. Oxford University Press, Oxford, 2000. 189. p. Bővebben I. KINNIER WILSON, JAMES V.: *The Legend of Etana: A New Edition*. Aris & Phillips, Warminster, 1985.

⁶ A „*Šumer királylista*”, in: HARMATTA 2003, 91–92. pp. (Komoróczy Géza ford., kiemelés az eredetiben.)

⁷ Pl. KOMORÓCZY GÉZA: *A sumer mitológiai epika. Eposz és epikus ábrázolás az akkád irodalomban. (Az epikus költészet korszakai Mezopotámiában II–III.)* Ethnographia 1973/3. 280. p.

⁸ A „*Šumer királylista*”, in: HARMATTA 2003, 92. p. (Kiemelés az eredetiben.)

Buktassa őt el, és fogja őt meg a hurok, Šamaš átka!
Mikor esküt tettek az *alvilágra* [...],
Felkerekedtek, és felmentek a hegyre.”⁹

Ezt követően a két barát felváltva vadászott, megosztozott a zsákmányon, és közösen táplálta utódait. Mikor a sas fiókái megerősödtek és képessé váltak a repülésre, a madár gonosz tervet eszelt ki – elhatározta, hogy egy óvatlan pillanatban megeszi a kígyó kicsinyeit. Elképzelését fiókáival is megosztotta. Egyikük megkísérelte eltántorítani atyját a megállapodás illetén megsértésétől, ám a sas a kilátásba helyezett isteni büntetés ellenére véghezvitte tervét. Hazatérvén a kígyó megdöbbenve szembesült a madár álnokságával, és a szerződési eskü tanújaként felhívott istenhez fordult:

„A kígyó *le[fek]szik* és zokog,
[Könnyei] Šamaš előtt [folynak]:
»Beléd vettem a bizalmamat, [dicső Šamaš],
[Jó szándékot mutattam] a sas felé. [...]
Ő lejött, és felfalta [az ivadékaimat].
[Tudd], ó Šamaš, a gonoszt, melyet velem tett.
Bizony, ó Šamaš, a hálód a [széles] föld,
A hurkod a [távoli] ég.
Ne szökjön meg [a sas] a hálódból,
Az a gonosztevő, Zû, aki [a barátja ellen gonoszat] tesz!»¹⁰

Šamaš meghallgatta a kígyó könyörgését, és a sas megbüntetése mellett döntött. Utasította a kígyót, hogy egy elhullott állatban elrejtözve csalja törbe a sast. Mikor a madár leszáll, hogy mohón lakmározzon a húsból, ragadja meg, törje el a szárnyait, tépje ki a tollait és a karmait, majd sorsára hagyva, vesse egy mély verembe. Hasztalanul könyörgött a sas kegyelemért, a kígyó mindenben a kapott utasítás alapján járt el – ha elengedte volna a madarat, magára vonta volna az isten haragját és a sasra kiszabott büntetést. Šamaš hosszú ideig szintén hajthatatlan maradt, és a madár fejére olvasta bűnét:

„»Gonosz vagy, és súlyosan megbántottál engem!
Megvetted az isteneket, (és) a tiltottból ettél.
Bár megesküdtél, nem fogok eljönni hozzád!

⁹ *Etana*, in: PRITCHARD, JAMES B. (szerk.): *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. Third edition with supplement. Princeton University Press, Princeton, 1969. 116. p. (Ephraim A. Speiser ford., kiemelés az eredetiben.) Magyar fordítását l. *Etana mennyei útja*, in: KOMORÓCZY GÉZA (szerk.): *Gilgames – Agyagtáblák üzenete. Ékirásos akkád versek*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1974. 75–87. pp. (Rákos Sándor ford.) Šamaš a mezopotámiai napisten, a jog és az igazság istenének akkád neve. Sumer néven: *Utu*.

¹⁰ *Etana*, in: PRITCHARD 1969, 116. p. (Kiemelés az eredetiben.) *Zû (Anzû)* Sumer és akkád mitológiai lény, szörnyek és istenek tulajdonságait hordozó (vihar)madár. Egy másik történet negatív hőseként ő rabolta el a világmindenség feletti hatalmat megtestesítő sorsok tábláját, melyet az istenek csak nehéz küzdelem árán tudtak visszaszerezni.

(De) lásd, egy embert fogok küldeni neked,
Ő majd kézen fog!«¹¹

Ezen a ponton találkozik a gyermekáldásért fohászkozó *Etana* és a veremben vergődő sas története. *Šamaš* útmutatásával a király megtalálta és megmentette a madarat, aki az általa elkövetett égbekiáltó bűn kvázi jóvátételeként hozzásegítette megmentőjét a születés fűvének megszerzéséhez.

II. *Muršiliš* második járványimája

Következő irodalmi emlékünkhöz egy a Hettita Birodalomban, az i.e. II. évezred második felében keletkezett szakrális szöveg. *I. Šuppiluliumaš* nagykirály (kb. i.e. 1344–1322) idején a birodalom erőteljes területi expanzióba kezdett, és számottevő katonai sikereket ért el. Karkemiš ostroma alatt azonban egy különös és meglepő eseményre került sor. Levél érkezett a nagykirályhoz az egyiptomi fáraó özvegyétől, melyben a királyné hettita herceget kért magának férjül:

„A férjem meghalt, és nincs fiam. Az emberek azt beszélik, hogy neked sok fiad van. Ha elküldenéd nekem a fiad egyikét, a férjem lehetne. Viszolygok attól, hogy fogjam egy szolgámat, és őt tegyem a férjemmé.«¹²

Noha az üzenet küldőjének és egykori férjének kilétét illetően eltérő nézetek láttak napvilágot, minden jel arra mutat, hogy az üzenet *Tutanhamon* fáraó (kb. i.e. 1333–1324) fiatal özvegyétől, *Anhesenamontól* származott. *Šuppiluliumaš* elképedve és gyanakvással fogadta a dinasztikus házasságok kapcsán követett egyiptomi gyakorlattal homlokegyenest ellentétes kérést.¹³ Tanácskozássra hívta a birodalom előkelőit, és így fakadt ki: „Régtől fogva ilyen dolog soha nem történt előttem.”¹⁴ Nagyratörő politikusként és hadvezérként persze nem akarta elszalasztani a kínálókozó lehetőséget. Kamarását menesztette az egyiptomi udvarba, hogy személyesen győződjön meg a kérés komolyságáról. Miután a királyné egy sértődött hangvételű levélben megerősítette házassági szándékát, melyet az egyiptomi követ is ékesszólóan nyomatékosított, a nagykirály – állítólag merő „nagylelkűségből” – egyik fiát, *Zannanza* herceget küldte férjül a hölgynek. *Zannanza* azonban nem ért célba, útközben vélhetően gyilkosság áldozata lett.¹⁵

Šuppiluliumaš az egyiptomi felet vádolta a merénylet elkövetésével. Egyiptom sietve trónra lépett új uralkodója, az idős *Ay* fáraó (kb. i.e. 1324–1319), bár elismerte a her-

¹¹ *Etana*, in: PRITCHARD 1969, 117. p.

¹² *Šuppiluliumas and the Egyptian Queen*, in: PRITCHARD 1969, 319. p. (Albrecht Goetze ford.)

¹³ SCHULMAN, ALAN R.: *Diplomatic Marriage in the Egyptian New Kingdom*. *Journal of Near Eastern Studies* (38) 1979, 177–193. pp.

¹⁴ *Šuppiluliumas and the Egyptian Queen*, in: PRITCHARD 1969, 319. p.

¹⁵ GÜTERBOCK, HANS G.: *The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II (Continued)*. *Journal of Cuneiform Studies* (10) 1956, 94–98. pp. (GÜTERBOCK 1956a); GÜTERBOCK, HANS G.: *The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II*. *Journal of Cuneiform Studies* (10) 1956, 107–108. pp.

ceg halálát, minden felelősséget elhárított az incidensért: ártatlanságát hangsúlyozta, és talán a hettita bosszút megelőzendő, utalásokat tett országának katonai erejére.¹⁶ Szava-
inak különösebb meggyőző ereje nem volt. *Šuppiluliumaš* felháborodásában büntető-
hadjáratot indított az egyiptomi területek ellen, melynek a hadifoglyok által behurcolt
járvány vetett véget.¹⁷ Maga a nagykirály is a pontosan nem azonosított, többnyire pes-
tisnek vagy tularémiának vélt kór áldozatául esett.¹⁸

Šuppiluliumaš fia és közvetett utódja, II. *Muršiliš* nagykirály (kb. i.e. 1321-1295)
idején a ragály változatlan erővel tombolt és szakadatlanul tizedelte a birodalom lakos-
ságát. *Muršiliš* második járványimája a csapás egyik okaként atyjának büntetőhadjáratát
jelölte meg, mellyel megsértette a két állam viszonyát rendező, esküvel vállalt szerződés-
es kötelezettségeket:

„Így az istenek haragját jóslat tárgyává tettem. Két ősi tábláról szereztem tudomást.
[...] A második tábla Kuruštamával volt kapcsolatos. Mikor a ḫatti viharisten
Kuruštama népét Egyiptom országába hozta, és megállapodást kötött velük kapcsolat-
ban a ḫattikkal, úgyhogy ők a ḫatti viharistennek tett eskü alatt álltak – bár a ḫattik és az
egyiptomiak a ḫatti viharistennek tett eskü alatt álltak, a ḫattik semmibe vették a kötele-
zettségeiket; a ḫattik rögtön megszegték az istenek esküjét. Az atyám gyalogos katoná-
kat és szekereseket küldött, akik megtámadták Amka országát, egyiptomi területet. [...] Mikor az egyiptomiak megrémültek, egyenesen a fiainak egyikét kérték, hogy (vegye
át) a királyságot. De mikor az atyám odaadta nekik a fiainak egyikét, megölték őt mi-
közben odafelé vezették. Az atyám engedte, hogy magával ragadja a haragja, háborúba
indult Egyiptom ellen, és megtámadta Egyiptomot. Lesújtott Egyiptom országának gya-
logos katonáira és szekeresekre. [...]

Mármost, mikor én megleltem azt az Egyiptom országával foglalkozó táblát, az
ügyet az isten jóslatának tárgyává tettem (és megkérdeztem): »Azok a rendelkezések, me-
lyeket a ḫatti viharisten tett – nevezetesen, hogy a ḫatti viharisten az egyiptomiakat és a
ḫattikat is eskü alá helyezte [...], és hogy a ḫattik rögtön megszegték a szavukat – ez
lett talán a ḫatti viharisten, az én uram haragjának az oka?« És (így) ez megállapítást
nyert.»¹⁹

Érdekesség, hogy más korabeli források is utalnak az érintett megállapodásra.²⁰
Ilyen például *Muršiliš* krónikája atyja cselekedeteiről,²¹ egy további szakrális szövege,²²

¹⁶ MURNANE, WILLIAM J.: *The Road to Kadesh: A Historical Interpretation of the Battle Reliefs of King Sety I at Karnak*. Second, revised edition. The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, 1990. 25–27. pp.

¹⁷ Bővebben I. BRYCE, TREVOR: *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*. Routledge, London – New York, 2003. 178–189. pp; KÁKOSY LÁSZLÓ: *Ré fiai. Az ókori Egyiptom története és kultúrája*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1979. 145–146, 153. pp.

¹⁸ Hasonló sorsra jutott a hettita trónt öröklő idősebb fia, II. Arnuwandaš nagykirály (kb. i.e. 1322–1321) is.

¹⁹ *Plague Prayers of Mursilis*, in: PRITCHARD 1969, 395. p. (Albrecht Goetze ford.)

²⁰ Ez a megállapodás erősen töredékes állapotban maradt fenn, és még számos kérdés vár megválaszolásra. Pl. SIMON, ZSOLT: *Zur Datierung des Kuruštama-Vertrages*, in: ENDREFFY, KATA – GULYÁS, ANDRÁS (szerk.): *Proceedings of the Fourth Central European Conference of Young Egyptologists*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2007. 373–385. pp; SINGER, ITAMAR: *The Kuruštama Treaty Revisited*, in: GRODDEK, DETLEV – RÖBLE, SYLVESTER (szerk.): *Šamikzel: Hethitologische Studien zum Gedenken an*

és II. Ramses és III. Hattušiliš szerződése az örök békéről és testvériségről.²³ Muršiliš kétségbeesetten – a szükséges áldozatok bemutatásával és a felelősség nyílt elismerésével – próbálta elnyerni az istenek bocsánatát:

„A járvány okait, melyek megállapítást nyertek, mikor az ügyet egy sor jóslat tárgyává tettem, ezeket megszüntettem. [Bőséges] jóvátételt adtam. A (megszegett) eskü ügyében, mely a járvánnyal kapcsolatban (egy okként) nyert megállapítást, azokért az eskükért felajánlásokat tettem a hatti viharistennek, az én uramnak. (Felajánlásokat) tettem [a többi istennek] is. [...]

Nagyon is igaz, hogy az ember bűnös. Az atyám vétkezett, és áthágta a hatti viharisten, az én uram szavát. De én nem vétkeztem semmilyen tekintetben. Nagyon is igaz azonban, hogy az atya bűne a fiúra száll. Így az atyám bűne reám szállt. Mármost, én bevallottam a hatti viharisten, az én uram előtt, és az istenek, az én uraim előtt (elismerően): »Igaz, mi tettük.« És mert én bevallottam az atyám bűnét, békéljen meg ismét a hatti viharisten, az én uram lelke, és az istenek(é), az én uraim(é)! Szánjatok meg engem, és hajtsátok ki a járványt a hatti földről! Ne tűrjétek el, hogy meghaljanak azok a kevesek, akik még megmaradtak, hogy áldozati kenyereket és italokat ajánljanak fel! [...]

Ismét: ha a szolga egy bűnt követett el, de bevallja a bűnét az ő urának, az ő ura bármit megtehet vele, amit kíván. De mert (a szolga) bevallotta a bűnét az ő urának, az ő urának lelke megbékél, és az ő ura nem fogja megbüntetni azt a szolgát. Én mármost bevallottam az atyám bűnét. Nagyon is igaz, én meg tettem. [...] És a hatti viharisten, az én uram, és a (többi) isten, az én uraim lelke mégsem békél meg. De ha további jóvátételt követeltek tőlem, mondjátok el nekem azt egy álomban, és én meg fogom adni azt nektek.»²⁴

Az istenek büntetésének hitt járvány mintegy két évtizeden át tombolt a térségben. Káros következményei a birodalom életének számos területén megmutatkoztak. Mint ez a különböző járványimák által festett lesújtó helyzetképből is látható, a pusztítás komoly zavarokhoz vezetett például a munkaerő utánpótlásában, a szakrális feladatok ellátásában, és az alávett területek pacifikálásában.²⁵ Kevésbé mozdította elő viszont a csapás a kérdéses szerződés tiszteletben tartását. Egyiptom és a Hettita Birodalom szembenállása folyamatosan mélyült, és a hosszú háborúskodás újfent a megállapodás lábbal tiprását eredményezte.

Emil Orgetorix Forrer. Verlag der Technischen Universität Dresden, Dresden, 2004. 591–607. pp; SÜRENHAGEN, DIETRICH: *Forerunners of the Hattusili-Ramesses Treaty*. British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan (6) 2006, 59–67. pp.

²¹ GÜTERBOCK 1956a, 98. p.

²² SINGER, ITAMAR: *Hittite Prayers*. (Harry A. Hoffner, Jr. szerk.) Brill, Leiden – Boston – Köln, 2002. 66. p.

²³ *Treaty between the Hittites and Egypt, Treaty between Hattusilis and Ramses II*, in: PRITCHARD 1969, 200, 202. pp. (John A. Wilson, Albrecht Goetze ford.)

²⁴ *Plague Prayers of Mursilis*, in: PRITCHARD 1969, 395–396. pp.

²⁵ SINGER 2002, 47–69. pp.

III. Tukulti-Ninurta-eposz

Harmadik és egyben utolsó példánk egy asszír irodalmi emlék, melyet időben – történelmi léptékek mérve – nem sok választ el *Muršiliš* második járványimájától. A Hettita Birodalom fokozatos hanyatlásával elhárult az asszír nagyhatalmi törekvések útjában álló egyik legnagyobb akadály. Elődjeihez hasonlóan, I. *Tukulti-Ninurta* asszír király (kb. i.e. 1244-1208) kíméletlen következetességgel folytatta a birodalom határainak kiterjesztését. Hódításainak legfényesebb sikerét, a III. (kaššú) dinasztia által uralt Babilón térdre kényszerítését egy terjedelmes, több középasszír és újasszír másolatban is fennmaradt eposz örökölte meg.²⁶ A leplezetlenül elfogult és propagandisztikus célokat szolgáló költeményben²⁷ szintén központi szerepet kap a szerződésszegés mozzanata.

IV. *Kaštiliaš* babilóni király (kb. i.e. 1232-1225) a történetben északi szomszédja ellen fordult, és megsértette a két állam viszonyát rendező – feltehetőleg a határok megállapítása és a kölcsönös meg nem támadás tárgyában kötött²⁸ – korábbi megállapodást. *Kaštiliaš* hitszegése láttán, *Tukulti-Ninurta* a szerződési eskü tanújaként felhívott istenhez, *Šamaš*hoz fordult imájával. Saját jóhiszeműségét hangsúlyozva, a szerződés megszegésével vádolta a babilóni uralkodót, és a vita eldöntését az istenre bízta:

„Ó *Šamaš*, úr [...], én betartottam (?) az esküdet, én félttem a nagyságodat. Ő, aki nem [...] áthágta a te [...] előtt, de én megtartottam a parancsodat. [...] Mikor az őseink egyezséget kötöttek az istenséged [el]őtt, esküt létesítettek egymás között, a nagyságodat hívták fel. [...] Miért hiúsította meg a kaššúk királya régóta a tervedet és a parancsodat? [...] Nem fél[te] az esküdet, áthágta az ítéletedet, rosszat forralt. Betöltötte bűneinek mértékét előtted. Ó *Šamaš*, ítélj meg engem! [De azt illetően, ak]i nem követett el vétséget a kaššúk királya ellen, [cselekedj neki kedvezően.] [...] nagy. Adj győzelmet [...] annak, aki megtartja az esküt. [Azt illetően, aki nem engedelmeskedik] az utasításodnak, pusztítsd el (?) a nép[ét] a vesztes ütközetben.«²⁹

Kaštiliaš rémülten szembesült magatartásának következményeivel:

„Tukulti-Ninurta, az eskü megtartásában bízva, az ütközetet tervezte, míg *Kaštiliaš* kedve alábbhagyott, mert áthágta az istenek utasítását. Félt a *Šamaš*hoz kiáltott panasz

²⁶ Bővebben I. MACHINIST, PETER: *The Epic of Tukulti-Ninurta I: A Study in Middle Assyrian Literature*. Yale University, 1978.

²⁷ Pl. KOMORÓCZY 1973, 285. p; MACHINIST, PETER: *Literature as Politics: The Tukulti-Ninurta Epic and the Bible*. The Catholic Biblical Quarterly (38) 1976, 455–482. pp.

²⁸ MACHINIST 1976, 457–458. pp.

²⁹ *The Tukulti-Ninurta I Epic*, in: CHAVALAS, MARK W. (szerk.): *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation*. Blackwell Publishing, Malden – Oxford – Carlton, 2006. 148. p. (Christopher Morgan ford.)

és az istenekhez folyamodás miatt;
ijedt és nyugtalan volt.

A nagykirály parancsa megbéklyózta a testét, mint egy gonosz szellem.

[...] Kaštiliaš ezt gondolta, »Nem hallgattam az asszírira.

Nem figyeltem a hírvivőre.

Nem békítettem meg korábban. Elmulasztottam, hogy beleegyezzem a jó tervébe.

Most már látom – a földem bűne súlyos. [...]

[...] Kegyetlen kézbe helyeztem a népemet, [elkerülhetetlen] fogásba.

Menekvés nélküli szűk verembe gyűjtöttem [a népemet].

Bűneim számosak Šamaš előtt, a bűn[öm nagy.] [...]»³⁰

Hiába ismerte el azonban a babylóni uralkodó megkésve a bűnét, a birodalmak összecsapásának eredménye nem lehetett kétséges. Hadjáratain *Tukulti-Ninurta* megsemmisítő vereséget mért a babylóniakra: királyukat fogságba ejtette és láncra verette, fővárosuk falait leromboltatta, lakosait lemészároltatta és kincseit zsákmányként elhurcolta. Különös megaláztatás és szentségtörés lehetett a legyőzöttek számára, hogy a diadalittas asszírok még az Ęsagila templomot is kifosztották, és a helyi panteon vezetője, *Marduk* szobrát a hazájukba szállították.³¹

Tukulti-Ninurta a győzelmek nyomán felvette a „Kārduniaš királya, Šumer és Akkad királya, Sippar és Babylón királya, Dilmun és Meluḥḥa királya” címet, és évekre asszír ellenőrzés alá vonta a babylóni területeket.³² De a sorsát ő sem kerülhette el. Életének és uralmának egy felkelés vetett véget, melyről a krónikák is beszámoltak:

„Míg *Tukulti-Ninurta* [...] volt, a fia, Aššur-nādin-apli magához ragadta a trónját, (és) három (vált.: négy) évig uralkodott.”³³

„Aššur-nāšir-apli, (I.) *Tukulti-Ninurta* fia [...] és AsszírIA tisztjei fellázadtak ellene [...], letaszították a trónj[ról], bezárták egy szobába Kār-*Tukulti-Ninurta*-ban, és megölték.”³⁴

Aššur-nādin-apli (*Aššur-nāšir-apli*) asszír király (kb. i.e. 1207-1204) trónra lépésével elhúzódo politikai instabilitás vette kezdetét a birodalomban. Babylón az első adandó alkalommal lerázta magáról az asszír igát, ám a helyreállított kaššû uralom már nem tartott sokáig: néhány évtizeddel később a dinasztia az elami támadások hatására végleg megbukott.

³⁰ CHAVALAS 2006, 149. p.

³¹ *Chronicle P*, in: GRAYSON, A. KIRK: *Assyrian and Babylonian Chronicles*. Eisenbrauns, Winona Lake, 2000. 175–176. pp.

³² MUNN-RANKIN, JOAN M.: *Assyrian Military Power 1300–1200 B.C.*, in: EDWARDS, IORWERTH E. S. *et al.* (szerk.): *The Cambridge Ancient History*. Vol. II. Part 2. *History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380–1000 B.C.* Third edition. Cambridge University Press, Cambridge, 2000. 287–288. pp.

³³ *The Assyrian King List*, in: PRITCHARD 1969, 565. p. (A. Leo Oppenheim ford.)

³⁴ *Chronicle P*, in: GRAYSON 2000, 176. p. Kār-*Tukulti-Ninurta* a települést alapító asszír király nevét viselte, rövid ideig a birodalom fővárosa volt.

IV. Záró gondolatok

Három kiragadott irodalmi emlék nem tekinthető reprezentatív mintának, mégis úgy tűnik, hogy az eltérő helyen és időben keletkezett szövegek közös elemei lehetővé teszik néhány tentatív következtetés levonását.³⁵ Mindenekelőtt megerősítést nyert, hogy a szerződésesség lényegében egyidős a szerződésekkel, és a legkevésbé sem számított ritka jelenségnek az ókori Közel-Keleten. Ennek ellenére a térség népei szemléletét nagy horderejű eseménynek tartották a megállapodások megsértését, hiszen a témával – különböző megfontolások által vezérelve, képzeletbeli vagy tényleges szerződések kapcsán – híres és népszerű irodalmi művekben is foglalkoztak.

Mivel a korabeli gyakorlatnak megfelelően az istenek előtt tett eskü a szerződéskötés elmaradhatatlan mozzanata volt, a megállapodás egyik fél általi lábbal tiprása egyidejűleg és szükségképpen sértette a másik szerződő felet és az eskü tanújaként felhívott isteneket.³⁶ Így a szerződés megszegése esetén a sérelmet szenvedett fél – a vita eldöntésére képes nemzetközi fórum hiányában³⁷ – főszabály szerint, az érintett istenekhez fordult: bemutatta az ügy hátterét, bizonyosságot tett saját jóhiszeműségéről, és az okozott sérelem megbüntetését kérte. E kérelem teljesítése szemléletét nem volt automatikus vagy magától értetődő, a büntetés az istenek meggyőzését és támogató döntését feltételezte.³⁸ „...Nyilván az istenek emberi kezdeményezés nélkül, saját elhatározásukból is eljárhattak...” Ha bármilyen indítatásból a büntetés alkalmazása mellett döntöttek, az többféle formát ölthetett. Hátat fordítván a bűnösnek, az istenek közvetve vagy közvetlenül torolták meg a világi és az isteni renddel egyaránt ellentétes magatartást: egyszer a sérelmet szenvedett fél tevékeny közreműködése, máskor súlyos természeti csapások (pl. járvány, éhínség)³⁹ előidézése révén szolgáltattak igazságot.⁴⁰

Megfigyelhető, hogy a szerződésesség elkövető felet hitvány, gátlástalan vagy megvetendő alakként ábrázolták,⁴¹ aki megkésve ébredt rá égbekiáltó bűnére, és rettegve várta az elkerülhetetlen isteni büntetést. Ha egyáltalán túlélte a megtorlást, a bűnös

³⁵ Noha a három példánk egyenlő felek között létrejött paritásos szerződésekről szólt, az itt levont következtetések a hajdani megállapodások másik nagy típusát képező vazallusi szerződésekre is érvényesek lehetnek.

³⁶ MUNN-RANKIN, JOAN M.: *Diplomacy in Western Asia in the Early Second Millennium B.C.* Iraq (18) 1956, 89. p.

³⁷ ALTMAN, AMNON: *Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law: The Early Dynastic Period in Southern Mesopotamia.* Journal of the History of International Law (6) 2004, 164. p; MAGNETTI, DONALD L.: *The Function of the Oath in the Ancient Near Eastern International Treaty.* American Journal of International Law (72) 1978, 815, 824. pp.

³⁸ ALTMAN, AMNON: *The Role of the “Historical Prologue” in the Hittite Vassal Treaties: An Early Experiment in Securing Treaty Compliance.* Journal of the History of International Law (6) 2004, 50–52. pp; SCHROEDER, CHRISTOPH O.: *History, Justice, and the Agency of God: A Hermeneutical and Exegetical Investigation on Isaiah and Psalms.* Brill, Leiden – Boston – Köln, 2001. 152, 156. pp.

³⁹ Őszövétségi példaként: 1. Józsué 9, 2. Sámuel 21.

⁴⁰ Ily módon az eskü tanújaként felhívott istenek a szerződés biztosítékai is voltak. MAGNETTI 1978, 824. p; ZIEGLER, KARL-HEINZ: *Conclusion and Publication of International Treaties in Antiquity.* Israel Law Review (29) 1995, 234. p. Egy megállapodás megsértése, minden jel szerint az okozott sérelem súlyától függetlenül, alapot adhatott a sérelmet szenvedett félnek arra, hogy szabaduljon szerződéses kötelezettségei alól. ALTMAN, AMNON: *Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law: The Near East in the Late Bronze Age (1600–1200 BCE).* Journal of the History of International Law (11) 2009, 163–164. pp.

⁴¹ Vö. KOMORÓCZY 1973, 285. p.

legfeljebb hosszas gyötrődést, őszinte megbánást és bőséges jóvátétel adását követően remélhetett megbocsátást. Bűnének és büntetésének terhét – az eset sajátos körülményeitől és a szerződéses garanciaként szolgáló átkok⁴² jellegétől függően – olykor utódjai és alattvalói is kénytelenek voltak viselni. Ez a kollektív bűnösség oda vezetett, hogy egyes alkotások akár egész birodalmak meggyengülését vagy bukását is egy megállapodás megsértésének tulajdonították.

Erkölcsei, vallási és jogi aspektusai mellett, a szerződésszegésre való hivatkozás – legitimáló erejénél fogva – természetesen a politika terén is fontos szerepet kapott: kiváló eszközt kínált például a másik szerződő fél ellen indított háború igazolásához, az uralkodó jámborságának és isteni támogatásának demonstrálásához, és a propaganda céljainak megvalósításához.

⁴² Bővebben I. MERCER, SAMUEL A. B.: *The Malediction in Cuneiform Inscriptions*. *Journal of the American Oriental Society* (34) 1915, 282–309. pp.